

Mikko Kuronen

Finns det supradentala konsonanter även i finlandssvenskan?

Publicerad i *Svenskans beskrivning 26.*, Uppsala universitet. Hallgren & Fallgren. 2003. s. 172 - 177.

1. Inledning

Kombinationerna /rt/, /rd/, /rs/, /rl/ och /rn/ uttalas i sverigesvenskan, bortsett från de sydsvenska dialekterna med ett skorrande tungrots-r, med ettljudsrealisation där /r/ försvinner och den efterföljande koronalen uttalas som retroflex, dvs. på samma ställe som /r/ och längre bak i munhålan än dessa koronala konsonanter normalt uttalas. Det är således fråga om en assimilationsföreteelse där koronalen assimileras med /r/:s artikulationsställe efter att ljudet självt fallit bort. Primärt äger supradentaliseringen, som detta fenomen kallas, rum inom ordet, men verkar ofta även över ordgränserna något beroende på kombinationen, den fonetiska kontexten, idiolekten och – eventuellt – taltempot. Som exempel på supradentalisering över ordgränserna i sverigesvenska dialekter kan man nämna följande typer av uttryck: *där ser man, ligger du kvar där, han åker till Malmö*. Supradentaliseringen torde vara vanligast i det första exemplet och möjligen också i det andra vid sidan av r-isering, medan r-bortfall utan supradentalisering antagligen är vanligast i det sista exemplet.

Traditionellt har finlandssvenska, åtminstone finlandssvenskt standarduttal, påståtts sakna supradentala ljud. Åtminstone beträffande några sydliga varianter av finlandssvenska torde man dock kunna säga att denna beskrivning är felaktig: speciellt kombinationerna /rd/ och /rs/ torde uttalas av en del finlandssvenskar t.ex. i huvudstadsregionen utan /r/ eller bara med ett mycket svagt och kort approximantiskt /r/ före /d/ respektive /s/. På grund av att r-elementet kan saknas och på grund av att både /d/ och /s/ uttalas i finlandssvenskan längre bak i munnen än i många sverigesvenska dialekter, borde det inte finnas någon

skillnad i uttalet av finalkonsonanten i ord som *vård*, *fors* etc. mellan många finlandssvenskar och rikssvenskar. Finlandssvenskt /d/ uttalas ju närmast identiskt med det supradentala ljudet i rikssvenskan både vad gäller artikulationsstället (postalveolart) och tungkontakten (apikal). Möjligen kan det finnas en liten skillnad i artikulationsstället mellan dessa ljud genom att finlandssvenskt /d/ uttalas aningen längre fram i munnen än supradentalen i rikssvenskan. Skillnaden är i varje fall stor mellan /d/ i finlandssvenskan och rikssvenskan genom att rikssvenskt /d/ vanligen uttalas apikolaminalt och dentalveolart (Lindblad & Lundqvist 1999). Samma något mer bakre uttal i finlandssvenskan i förhållande till rikssvenskan kan gälla även /s/, vilket ibland leder till ett relativt tjockt finlandssvenskt uttal av detta ljud (Santesson-Wilson 1999).

Trots att frågan om förekomsten av supradentalt uttal i finlandssvenskan är omtvistad finns det ingen undersökning om den. Därför har jag i denna studie undersökt uttalet av sekvenserna /rd/, /rs/ och /rt/ i finlandssvenskt standarduttal, sydfinlandssvenskan. Dessa tre kombinationer valde jag därför att de är mycket lättare att höra i vanlig perception än kombinationerna /rl/ och /rn/: /rd/, /rt/ och /rs/ slutar på en obstruent, medan /rl/ och /rn/ slutar på en sonorant med en lägre inneboende intensitet. Informanterna kommer från huvudstadsregionen. Som talmaterial har jag använt dels radiotal inspelat från Radio Extrems sändningar (Kuronen et al. 2003), dels inspelat material där informanter uttalar isolerade satser där de nämnda kombinationerna förekommer (Leinonen et al. 1982). De undersökta ljudsekvenserna är sats- eller huvudbetonade. Antalet informanter är 4 – 6 beroende på ljudkombinationen. Jag har undersökt ca 40 realisationer per kombination, dvs. sammanlagt ca 120 uttal.

De undersökta frågorna är: i) förekommer det uttal av /rd/, /rs/ och /rt/ utan /r/, ii) om ja, hur vanligt är detta, iii) om /r/ inte försvinner, vilken allofon är dess vanligaste representant i nämnd position – en tremulant, frikativa, approximant eller flapp, iv) om /r/ försvinner, vad är kvaliteten hos den kvarblivande koronalen – dentalveolar eller retroflex, v) kan /r/ lämna kvar några spår i vokalens kvalitet eller längd samt vi) varierar realisationen av en enda sekvens intraindividuellt från uttal till uttal?

Följande aspekter har beaktats vid den akustiska analysen: i) hur långt är det eventuella r-liknande inslaget i vokalslutet, ii) förekommer det ocklusion i den eventuella r-fasen, iii) om r-inslaget saknas, är vokalen längre än i de fall där /r/ inte förekommer ens fonologiskt

genom att r-inslaget realiseras som en långsammare transition från vokalen till den finala koronalen iv) kan man påträffa någon skillnad i amplitudkurvans beteende i vokalslutet i minimipar som *mod – mord* genom att det r-element, som kanske inte realiseras som ett eget segment, lämnar efter sig en starkare amplitudsjunkning i vokalslutet än i vanliga fall samt v) finns det någon skillnad i den finala klusilens explosionsfrekvens / den finala frikativans brusfrekvens i minimipar som *mod – mord* respektive *mos – mors*?

Den sistnämnda frågan är intressant: kan /r/, som finns om inte annat så i talarens huvud, påverka kvaliteten hos /d/ eller /s/ så att ljuden uttalas retroflect? Om så är fallet, är ju uttalet av *mord, mors* etc. i finlandssvenskan likadant med uttalet i rikssvenskan (om man bortser från skillnaden i vokalkvaliteten). Om r-elementet inte kan spåras vare sig som ett självständigt element eller som en egenskap hos vokalen och inte heller i den finala konsonantens artikulationsställe, uttalas *mod – mord* respektive *mos – mors* etc. sinsemellan likadant i finlandssvenskan.

Vid den akustiska analysen har jag använt FFT- och LPC-spektrogram samt SPL-analys. Analyserna gjordes med Intelligent Speech Analyser (ISA), ett Macintosh-kompatibelt talanalysprogram utvecklat av civ.ing. Raimo Toivonen, Pitchsystems Oy (www.sci.fi/~pitchsys/). Jag har lyssnat noga på de segmenterade ljuden / sekvenserna och kommenterar deras perceptuella kvalitet. Vidare har jag genomfört ett mindre lyssnartest med finlandssvenska och rikssvenska informanter.

2. Uttalet av kombinationen /rd/ i finlandssvenskan

När uttalet av satsbetonade *mod – mord* samt *våd – vård* undersöktes hos sex finlandssvenskar (isolerade talsatser, fyra manliga och två kvinnliga informanter), kunde följande konstateras:

i) I de flesta fall förekommer inget hörbart r-element i vare sig *mord* eller *vård* – definitivt ingen tremulant eller frikativa. Bara i två fall av tolv förekommer en flapp eller ett s.k. ettslagigt /r/. Om förekomsten av en approximant (halvkonsonant) är det av naturliga skäl svårare att säga något helt säkert. I ett par av uttalen påträffas en svag approximant eller åtminstone en transitionsfas från vokalen till klusilen som är något

längre än normalt. Dessa två faktorer ger skilt eller tillsammans i de här uttalen ett svagt och obestämbart approximantiskt hörselintryck. För att kunna säga något säkert om den genomsnittliga längden på transitionsfasen borde undersökningsmaterialet dock vara större. Vidare bör det tilläggas att den approximantiska fas som förekom i ett par av uttalen är mycket svår att höra utan hörlurar och därför är dess förekomst sannolikt av ringa betydelse vid normal talperception.

ii) Ingen tydlig skillnad i totalamplituden mot vokalslutet kan hittas mellan *mod* och *mord* etc.

iii) Ingen märkbar systematisk skillnad återfinns hos vokallängden i ordpar som *våd* – *vård* etc.

iv) Det finns en svag tendens till att explosionen är något kraftigare i /rd/-sekvenserna och har ibland en litet annan kvalitet än när ordet bara slutar på ett /d/: man får intrycket av att tungkontakten i /rd/-sekvenserna i några ljud är mer eller entydigare apikal och artikulationsstället något mer bakre än i ord som slutar på ett ensamt /d/. Även denna skillnad mellan *mod* – *mord* etc. är mycket liten och det torde vara svårt att bara på grundval av den i flytande tal kunna höra en skillnad mellan ljudparen.

Sammanfattningsvis kan jag säga att uttalet av *mod* – *mord* etc. är i materialet med isolerade meningar mycket likt både akustiskt och perceptuellt. Självt hade jag i många fall ytterst svårt att höra någon skillnad mellan ljudparen ens vid segmenterat lyssnande med hörlurar. I ett par av totalt tolv uttal tyckte jag mig dock kunna höra ett bakre, retroflect /d/ i *mord*, *vård* etc. Detta lät sig tyvärr inte undersökas vid den akustiska analysen, eftersom klusilexplosionen nästan alltid följdes i materialet av en paus och därför kunde jag vid analysen inte fastställa några lokusvärden för explosionen. I explosionsfrekvenser kunde jag inte märka någon skillnad i ord som *mod* – *mord*. Lokusvärden in i klusilen försökte jag också undersöka, men kunde inte hitta någon skillnad. Jag vågar trots detta föreslå på grundval av mina hörselintryck att /r/:et ibland finns kvar i uttalet av *mord*, *vård* etc. genom att /d/ realiseras som en mer bakre allofon än normalt. Således kan även finlandssvenskan i likhet med många sverigesvenska dialekter sägas ha två olika d-foner: ett alveolart ljud i de flesta positioner och en retroflex realisation som **ibland** förekommer i /rd/-sekvenserna efter /r/:ets bortfall. Detta resultat är tentativt och borde verifieras exv.

med elektropalatogram. Det är också tveksamt om man på grundval av denna parameter kan skilja ljuden åt i vanlig perception.

För att få klarhet på frågan huruvida finlandssvenskarna själva hör en skillnad mellan *mod* – *mord* etc. gjorde jag ett mindre lyssnartest med nio finlandssvenska informanter. De fick höra 16 isolerade ord (antingen *vård*, *våd*, *mord* eller *mod*) uttalade av fyra olika personer. Fyra av orden var identiska, alltså samma ord uttalat två gånger av samma person. Uppgiften bestod i att markera på ett papper vilket av orden testpersonerna hörde. Informanterna hörde ordet bara en gång utan hörlurar i ett vanligt klassrum. Förhållandena var givetvis inte perfekta, men så är ju ofta fallet vid vanlig perception. En av informanterna hade 11 rätt av 16 möjliga, men resten hade mellan 6 och 9 rätt. Detta resultat visar att finlandssvenskarna inte hör eller i varje fall har påtagliga svårigheter med att höra en skillnad mellan *mod* – *mord*, *våd* – *vård* etc. uttalade av talare från huvudstadsregionen. Med tanke på de akustiska resultaten som jag redogjort för ovan är detta resultat inte heller förvånande.

Jag lät också fem rikssvenska talare lyssna på de 16 orden. Som väntat kunde de inte höra någon skillnad mellan *mod* – *mord*, *våd* – *vård* etc. utan var tvungna att mer eller mindre gissa testet igenom. De flesta hörde ett supradentalt ljud nästan genomgående, vilket inte heller är oväntat med tanke på det bakre finlandssvenska /d/-uttalet.

I radiomaterialet är situationen vad gäller uttalet av /rd/ lik den som återfanns vid uttalet av isolerade talsatser, men vissa skillnader förekommer. 30 – 40 % av de ca 30 undersökta uttalen realiseras utan något som helst r-inslag med en tydlig supradental perceptuell kvalitet. En svag, 20 – 40 ms lång approximantisk slutfas i vokalen förekommer i ungefär lika stor andel av uttalen, men även dessa uttal är perceptuellt närmast supradentala: utan hörlurar och segmenterat lyssnande torde den approximantiska fasen vara omöjlig att höra. Ett hörbart r-inslag (en flapp, tremulant eller mer sällan en frikativa) påträffas i 20 – 30 % av uttalen. Speciellt vid nyhetsuppläsning är ett uttal med ett hörbart r-element inte ovanligt. Detta resultat torde förklaras av att nyhetsuppläsarna eftersträvar ett tydligt uttal och kan på vissa punkter därför avvika från det vanliga uttalet bland språkets talare. Att man i nyheterna rätt ofta har /r/:et kvar i /rd/-sekvenserna, kan ha bidragit till den sannolikt felaktiga men allmänna uppfattningen att detta uttal skulle vara vanligast i alla stilregister i finlandssvenskan. Man bör också lägga till att även vid nyhetsuppläsning påträffade jag

många uttal av /rd/-sekvenserna med en entydig supradental akustisk och perceptuell kvalitet.

3. Uttalet av kombinationen /rs/ i finlandssvenskan

Vad gäller uttalet av /rs/-sekvenserna är situationen mycket lik den som återfanns vid uttalet av /rd/-sekvenserna.

Den vanligaste realisationen är ett uttal utan r-inslag med en supradental eller en apikoalveolar frikativa: ca 40 % av de 30 undersökta sekvenserna uttalas så här. Energicentrumets läge i den frikativa delen varierar mellan 2 och 4.5 kHz, dvs. från ett tydligt sje-ljud till ett vanligt finlandssvenskt s-ljud. Uttal med ett frikativt centrum mellan 2 och 3 kHz är vanligare än uttal med ett frikativt centrum mellan 3 och 4.5 kHz. Man kan alltså säga att i många fall uttalas /rs/-sekvenserna i finlandssvenskan på samma sätt som i rikssvenskan. Intraindividuell variation påträffades vid uttalet av den frikativa delen genom att en och samma talare hade olika realisationer vid olika uttal: ibland ett tydligt sje-ljud, vid ett annat tillfälle ett s-ljud. Detta är naturligt i en situation där en entydig norm saknas.

En lika vanlig realisation som den utan r-inslag är ett uttal med en svag och kort retroflex approximant före /s/. Approximanten är i dessa uttal mycket kort, mellan 20 – 40 ms, och kan närmast betraktas som en långsam eller en fördröjd transition in i den efterföljande koronalen. Perceptuellt är uttalet i dessa fall närmast supradental: utan hörlurar och segmenterat lyssnande torde man inte kunna höra approximanten. Samma företeelse påträffades ju i några /rd/-uttal: en svag kort approximant före /d/ men trots detta en supradental perceptuell kvalitet.

En tredje och ovanligare realisation av /rs/-sekvenserna är ett uttal med ett bibehållet /r/: i ca 20 % av de undersökta sekvenserna påträffades ett ettslagigt /r/ eller en tremulant före ett apikoalveolart /s/. Även här finns en likhet med /rd/-uttalet genom att uttalet med ett bibehållet /r/ nästan uteslutande förekom vid nyhetsuppläsning. Tydlighetssträvan tycks påverka uttalet i den riktningen att r-elementet finns kvar vid uttalet i finlandssvenskan. Således kan man konstatera att normen för den finlandssvenska /r/ + koronal –realisationen

tycks vara ett uttal med ett bibehållet /r/ även om detta uttal inte är vanligast eller ens särskilt vanligt i vardagligt tal åtminstone vad gäller /rd/- och /rs/-sekvenserna.

Vidare kan jag konstatera att både i /rd/- och /rs/-sekvenserna lämnar /r/:et efter sitt bortfall ibland spår i kvaliteten hos /d/ och /s/ genom att dessa ljud uttalas retroflect, alltså längre bak i munhålan än vad som är vanligt i finlandssvenskan.

4. Uttalet av kombinationen /rt/ i finlandssvenskan

Uttalet av /rt/ skiljer sig tydligt från uttalet av /rd/ och /rs/ i finlandssvenskan genom att den överlägset vanligaste realisationen är ett uttal med ett bibehållet /r/. I 90 % av uttalen påträffade jag ett hörbart r-element i /rt/-sekvenserna. Detta förhållande gällde både radiomaterialet och materialet med isolerade meningar.

I ca 50 % av alla uttalen förekom en retroflex approximant före det prealveolara /t/:et. Denna approximant var betydligt starkare och längre (40 – 60 ms) än den approximant som mer sällan återfanns i /rd/- och /rs/-sekvenserna. Den approximantiska fasen i /rt/-sekvenserna kunde man också höra med lätthet utan hörlurar och utan segmenterat lyssnande.

Ett ettslagigt /r/ påträffades i ca 20 % av de undersökta /rt/-sekvenserna och i lika många fall förekom en två- eller treslagig tremulant.

Endast ca 10 % av alla /rt/-sekvenserna saknade helt ett r-element. Också i dessa uttal var klusilen alltid prealveolar, inte retroflex.

5. Sammanfattning med pedagogiska kommentarer

Huvudresultatet av denna studie är att det vanligaste uttalet av både /rd/- och /rs/-sekvenserna i finlandssvenskan är ett uttal utan /r/. Även om /r/:et ibland finns kvar realiserar det som en approximant eller som en långsammare, fördröjd transition in i den efterföljande konsonanten och är så svagt och kort att det inte hörs i flytande tal. I både /rd/- och /rs/-sekvenserna lämnar r-elementet efter sitt bortfall ibland spår i kvaliteten hos

/d/ och /s/ genom att dessa ljud uttalas retroflect, dvs. på samma sätt som i många sverigesvenska dialekter.

Uttalet av /rd/ och /rs/ med ett bibehållet r-element påträffades i ca en femtedel av de undersökta ljuden. Detta uttal förekommer nästan uteslutande vid nyhetsuppläsning, vilket låter antyda att normen för den finlandssvenska /r/ + koronal –realisationen är ett uttal med ett bibehållet /r/ även om detta uttal inte är vanligast eller ens särskilt vanligt i vardagligt tal.

Ett mindre lyssnartest som jag gjorde visade att finlandssvenskarna inte heller själva hör eller i varje fall har påtagliga svårigheter med att höra en skillnad mellan *mod* – *mord*, *våd* – *vård* etc. uttalade av talare från huvudstadsregionen.

Vad gäller /rt/-sekvenserna är uttalet med /r/ kraftigt dominerande. Bara var tionde /rt/-kombination saknade helt /r/ i det undersökta materialet.

De resultat som presenterats ovan får konsekvenser för undervisningen av finlandssvenskt uttal. Den vanliga beskrivningen (se exv. Reuter 1977) att supradentala konsonanter inte finns i finlandssvenskan utan kombinationerna /rt/, /rd/, /rs/, /rl/ och /rn/ normalt uttalas med ett bibehållet /r/ (som realiseras som en flapp, approximant eller tremulant) gäller bevisligen inte kombinationerna /rd/ och /rs/. Man borde därför övergå till att vid undervisningen konstatera att dessa två sekvenser kan uttalas och också i regel uttalas utan /r/ antingen med en vanlig alveolar konsonant eller i likhet med många sverigesvenska dialekter med ett retroflect eller supradentalt ljud. Detta skulle vara en lättnad t.ex. för de många finskspråkiga som upplever kombinationen /rd/ som svår i svenskan och som kanske därför har en tendens att ha ett alltför kraftigt rullande /r/ just i denna ställning.

Vidare vågar jag tillägga att även om uttalet av sekvenserna /rl/ och /rn/ inte undersöktes i denna studie kan man ge samma rekommendation som beträffande /rd/ och /rs/: även om /r/ säkert ibland uttalas i /rl/- och /rn/-sekvenserna finns det enligt min erfarenhet många finlandssvenskar som inte uttalar /r/:et i dessa kombinationer heller. För de flesta finlandssvenskar är många finnar tydliga tremulant före exv. /l/ i ord som *härlig* och *porla* ett av de starkast främmande inslagen. Eftersom detta feluttal enkelt kan avhjälpas med bortfall av /r/, är det viktigt att man ger rätt råd till inlärarna.

Vad gäller /rt/ kan man däremot säga att /r/:et måste uttalas, kanske inte som tremulant men åtminstone som flapp eller approximant.

Litteratur

- Kuronen, Mikko & Leinonen, Kari & Melin-Köpilä, Christina & Åbrink, Håkan: Finlandssvenskt radiospråk – en projektbeskrivning. I: Svenskan i Finland 8. Under utgivning, kommer ut under 2003.
- Leinonen, Kari & Pitkänen, Antti & Vihanta, Veijo, 1982: Rikssvenskt och finlandssvenskt ljudsystem ur perceptionssynpunkt. I: X Fonetikan päivät – Tampere 1981. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 7., red. av P. Sirviö. Tampere University Press, Tampere. S. 163-218.
- Lindblad, Per & Lundqvist, Sture, 1999: Produktionen av svenska framtungskonsonanter – metodaspekter, rön och hypoteser. I: Svenskans beskrivning 23., red. av Lars-Gunnar Andersson et al. Lund University Press, Lund. S. 215-225.
- Reuter, Mikael, 1977: Finlandssvenskt uttal. I: Språkbruk och språkvård, red. av Björn Pettersson & Mikael Reuter. Schildts, Helsingfors. S. 19-45.
- Santesson-Wilson, Johanna, 1999: Finskt och finlandssvenskt konsonantuttal. C-uppsats i fonetik vid Lunds universitet.